

că paginile cele mai bogate în învățăminte sînt cele consacrate conținutului și formularului diferitelor categorii de inscripții (cap. VI—IX). Într-o atît de vastă materie, e de la sine înțeles că lipsa de spațiu constituie, cum se spune, un *handicap*. Obligația de a îmbrățișa într-o singură privire toate varietățile de texte epigrafice, cu excepția inscripțiilor funerare și onorifice, a semnăturilor de artiști, a decretelor și a documentelor de eliberare a sclavilor (cărora li se consacră paragrafe speciale) nu putea să

nu comporte inconveniente care au fost semnalate de J. și L. Robert, în *REG*, 71, 1958, p. 179—181. Dar acestea și alte neajunsuri rezultînd dintr-o extremă concizie vor putea fi lesne înlăturate într-o viitoare ediție, întrucîtva sporită, care desigur nu va întîrzia și care ar aduce învățămîntului epigrafiei servicii încă și mai mari decît această primă versiune, în atîtea privințe remarcabilă.

D. M. Pippidi

Atti del terzo congresso internazionale di epigrafia greca e latina. Roma, «L'Erma» di Bretschneider, 1959, LVI—469 p., 51 pl.

După I-ul Congres Internațional de Epigrafie greacă și latină, organizat la Amsterdam în 1938; după cel de-al II-lea, întrunit la Paris în 1952, al III-lea și-a desfășurat lucrările la Roma între 4 și 8 septembrie 1957, sub președinția lui Vincenzo Arangio-Ruiz și cu participarea a foarte numeroși specialiști din lumea întreagă.

Cîtă vreme țelul exclusiv al Congresului de la Paris fusese de a oglinzi cu fidelitate stadiul de dezvoltare și problemele studiilor epigrafice la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial (de unde caracterul sistematic al lucrărilor sale, despre care am dat seamă în *SCIV*, IX, 1958, p. 217—219), congresul reunit pe malurile Tibrului a găsit preferabil să se întoarcă la o ordine de zi mai laxă, în cadrul căreia să-și găsească loc înainte de toate preocupările proprii învățaților prezenți, fără altă legătură între comunicările lor decît aceea rezultînd din natura documentelor studiate. Motivele acestei reveniri la modul tradițional de organizare a congreselor internaționale sînt expuse de Vincenzo Arangio-Ruiz în cuvîntarea-i inaugurală, și ele se reduc în esență la afirmația că referate de felul celor prezentate la Paris nu se pot întocmi decît la intervale de timp apreciabile, oricum nu după o trecere de numai cinci ani. «Ad esso la primavera del 1952 era particolarmente propizia, — scrie d-sa, — distanziandosi dalla data

del I Congresso per ben quattordici anni: anni nei quali la seconda guerra mondiale aveva eliminato per lungo tratto ogni possibilità di comunicazione fra studiosi di nazioni divenute di fatto o di diritto (se di diritto si può parlare) reciprocamente inaccessibili, stroncato nel fiore vite preziose, vietato a molti l'accesso ai luoghi della loro ricerca, dissolto con lo spostamento di tante frontiere politiche lunghe comunioni di lavoro, devastato raccolte di materiali a cui intere generazioni di ricercatori e d'interpreti avevano assiduamente lavorato... Non vorremo certo riservare ai nostri tardi nipoti del 2050 la gioia di procedere ad un nuovo inventario di pari importanza: ma io penso che anche ai più ambiziosi fra i miei ascoltatori parrà evidente che solo ad intervalli di venti o trent'anni possono gli studiosi concedersi simili tappe nel lungo cammino» (p. XVII).

Fără să fie lipsit de greutate, argumentul e departe de a fi totuși convingător. Pentru că, dacă inventare de oarecare interes nu se pot desigur întocmi decît la intervale lungi, nimic nu se opune ca lucrările oricărei reuniuni internaționale să fie orientate spre discutarea unor probleme de bază ale disciplinei respective, — probleme dificile și, tocmai din această pricină, susceptibile a fi dezlegate numai cu participarea activă a cît mai mulți specialiști.

Oricum am judeca însă rostul și metodele de lucru ale congreselor internaționale în fața actuală a dezvoltării științelor istorice și filologice (căci problema nu se reduce, evident, la

epigrafie, ci se pune cu egală acuitate pentru toate sectoarele așa-numitei *Altertumskunde*), nu se pot tăgădui, în cazul ce ne interesează, silințele Comitetului organizator de a oferi participanților, pe lângă contribuții speciale, — nu o dată foarte speciale, — comunicări de un interes mai larg metodologic și istoric, ba chiar rapoarte de felul celor prezentate la Paris, privind domenii neatinse de referenții din 1952.

Din această ultimă categorie fac parte — în ordinea publicării în volum — textele semnate de Boris Gerov (*Les inscriptions latines de Bulgarie*), Georgi Mihailov (*Les inscriptions grecques de Bulgarie*), Henri-Irénée Marrou (*Un projet de continuation des « Inscriptiones Latinae Christianae » de Diehl*), Marcel Renard (*Projet de Corpus des inscriptions de la Belgica*), Jean Lassus (*Recherches et publications épigraphiques en Algérie, 1952—1955*) și Alvaro D'Ors (*El progreso de la epigrafía romana de Hispania, 1953—1957*). Li se poate adăuga comunicarea acad. Const. Daicoviciu: *Contributi alla storia della Dacia romana alla luce degli ultimi tre lustri di studi epigrafici in Romania*, în legătură cu care trebuie exprimată părerea de rău că autorul n-a găsit util să înfățișeze și progresele studiilor de epigrafie greacă în țara noastră, în cursul aceleiași perioade.

Probleme de un caracter general istoric, de metodologie sau de tehnică epigrafică sînt tratate în studiile prezentate Congresului de Anna Sadurska (*Quelques remarques sur la datation des épitaphes romaines fondée sur la décoration en relief*), Sebastiano Mariner Bigorra (*Il problema degli epitaffi ripetuti e le sue derivazioni*), Noël Duval (*Recherches sur la datation des inscriptions chrétiennes d'Afrique*), Robert Etienne (*Démographie et épigraphie*), T. Bruce Mitford (*Cypriot syllabic Studies and their bearing on the decipherment of the Linear B Script*), precum și de Aristide Calderini: *Due argomenti attuali dell'epigrafia* (nevoia de a adînci legăturile epigrafiei cu papirologia; utilitatea unei culegeri a manuscriselor cu conținut epigrafic risipite prin biblioteci) și Giovanni Oscar Onorato: *Per una sistematica*

dell'epigrafia pompeiana (planul unei culegeri a inscripțiilor pompeiane, întemeiat pe caracteristicile documentelor dintr-un oraș al cărui loc între celelalte așezări antice e tot atît de excepțional ca și numărul textelor scoase la iveală).

Cele mai multe comunicări citite la Congres tratează totuși subiecte speciale și sînt atît de variate că numai cu greu pot fi rînduite în categorii cuprinzătoare. Despre nici una nu se poate spune că e lipsită de valoare, despre nici una că ar fi stîrnit un interes deosebit, prin subiect ori metodă. Simpla parcurgere a autorilor și a titlurilor, pe de altă parte, lasă să se remarce o disproporție izbitoare între studiile de epigrafie greacă și cele de epigrafie latină — cu mult cele mai numeroase. În aceeași ordine de idei, se poate face observația că, dacă epigrafia Africii de Nord, a Peninsulei Iberice și a Galliei sînt bine reprezentate în ansamblu (în oarecare măsură și Italia), nici Britania, nici cele două Germanii nu figurează printre provinciile de care s-a discutat la Congres, ca să nu mai vorbesc de Pannonia ori de ținuturile răsăritene ale lumii antice. Fără îndoială, aceasta nu înseamnă că în Grecia sau în țările din jurul Mării Negre studiile epigrafice ar trece astăzi printr-o eclipsă: adevărul e că poate niciodată n-au cunoscut un avînt mai mare. Trebuie numai regretat că n-au fost mai bine reprezentate la Roma și că, din această pricină, imaginea pe care cineva și-ar face-o despre dezvoltarea studiilor epigrafice în lume, pe baza lucrărilor celui de-al III-lea Congres internațional, n-ar fi cu totul exactă.

Nu pot să închei succinta-mi dare de seamă fără să aduc mulțumirile cuvenite organizatorilor — și în primul rînd profesorilor Attilio Degrassi și Giovanni Vitucci — pentru graba cu care s-au îngrijit de editarea Actelor Congresului, ca și pentru condițiile excelente în care a apărut volumul.

D. M. Pippidi